

ШАХРИСАБЗ ШАХРИ МЕЪМОРИЙ ОБИДАЛАРИ ВА ШАХАРСОЗЛИГИ ТАРИХИГА БИР НАЗАР

*Аллаев Мурод, Поянов Ихтиёр, Узоқов Бегали,
Жовлиев Сардорбек, Алимов Жасур*

Калит сўзлар: Шахрисабз, меъморий ёдгорлик, шаҳарсозлик, тарихий қадриятлар, саноат маркази, туристик маршрут

Ключевые слова: Шахрисабз, памятник архитектуры, градостроительство, исторические ценности, промышленный центр, туристический маршрут.

Keywords: Shakhrisabz, architectural monument, urban planning, historical values, industrial center, tourist route

Аннотация. Ушбу мақолада юртимизнинг қадимий ва навқирон шаҳарларидан бири Шахрисабз шаҳрининг тарихий меъморий ёдгорликлари, инфраструктура ва туристик салоҳияти ҳақида маълумот берилди.

Аннотация. В данной статье представлена информация об историко-архитектурных памятниках, инфраструктуре и туристическом потенциале Шахрисабза, одного из древнейших и самых молодых городов страны.

Annotation. This article provides information about the historical and architectural monuments, infrastructure and tourist potential of Shahrissabz, one of the oldest and youngest cities of the country.

Шахрисабз (ёки Кеш) – Ўзбекистоннинг кўхна шаҳарларидан бири бўлиб, у савдо-сотик ва ҳунармандчилик ривожланиши асосида пайдо бўлган.

Шахрисабздан Ўзбекистон пойтахти – Тошкентгача бўлган масофа 410 км, вилоят маркази Қарши шаҳригача 104 км, Самарқанд шаҳригача 80 км ни ташкил этади.

Темур ва темурийлар даврида Шахрисабз “Фан ва тафаккур гумбази” (Қуббат ул-илм вал-адаб) сифатида гуллаб-гуркираган шаҳар деб тан олинган, унда дунёнинг кўплаб мамлакатларидан келган олимлар фаолият юритишган. Бу ерга Навоий, Жомий кўп марталаб ташриф буюришган, Улуғбек истиқомат қилган. XIX аср охири – XX аср бошларида Шахрисабз катталиги ва аҳамияти бўйича Бухоро амирлигининг учинчи шаҳрига айланган. Кейинчалик унинг аҳамияти яъни тутган ўрни пасая борди. 1929 йилда Шахрисабз туман марказига айланди.

Дастлабки (биринчи) режавий ташкил этилиши - қадимий Шахрисабз ҳудуди анча кейинги даврлардаги мавзелар билан биргаликда жанубий-ғарбий қисмда 200,0 гектарни (га) ташкил этади, бу қисм архитектуравий-тарихий ёдгорликлар ва олдинги асрларда қурилган жамоат ва ўтган ўнинчи йилликларда

тикланган турар-жой бинолардан ташкил топган мураккаб гузарларни ўз ичига олади. Яқин кунларгача эски шаҳар ҳудудида ташкил топган маъмурий-хўжалик бошқарув объектлари фаолият юритди.

1995 йилдан бошлаб ҳозирги кунда ҳам эски шаҳарнинг шимолий қисмида (Оқсарой туманида) бу тарихий туманга ёт бўлган объектлар йўқотилмоқда ва мамлакат ҳукумати томонидан бу қадимий ҳудудни ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштиришга катта эътибор қаратилмоқда. Бу ерда буюк ҳукмдор Амир Темур ёдгорлиги қурилиши амалга оширилган ва унинг номи берилган хиёбон барпо этилган. Бу ҳудудда Шаҳрисабз шаҳрининг 2700 йиллиги нишонланди [1, 2].

Унинг ривожланиш босқичлари милоддан аввалги VII асрларга тўғри келади.

Архитектуравий – тарихий қадриятларга келсак, шаҳар ўрта асрлар архитектуравий ёдгорликларига эга бўлган марказлардан бири бўлиб, Шаҳрисабз шаҳри ҳудудида давлат томонидан муҳофаза қилинадиган қуйидаги ёдгорликлар мавжуд:

- Оқ-сарой саройи – 1380 йил.
- Кўк-гумбаз масжиди – 1436 йил.
- Гумбази - Сайидон мақбараси – XV аср.
- Шамсиддин Кулол мақбараси – XV аср.
- Жаҳонгир Мирзо мазори – XIV аср.
- Малик аждар масжиди – XV аср.
- **Кундузак масжиди** – XIV аср.
- Ўрта асрлардаги қурилган ҳаммом – XI аср.
- Чорсу савдо гумбази – XVI аср.
- Ишлаётган масжид - XIX-XX асрлар.
- Гумбаз масжиди - 1903-1904 йиллар.
- Маҳалла масжидлари - XIX аср – 2та.
- Тарихий турар жой бинолари.
- Иккита карвон сарой.
- Мирҳамид хонақоси – XIV-XV асрлар.
- Шаҳар қалъасининг девор қолдиқлари.

Бу ёдгорликлар дунёнинг турли мамлакатларидан ташриф буюрган туристларда доимий равишда катта қизиқиш ўйотмоқда ва уларга давлат ҳамда маҳаллий ҳокимият томонидан алоҳида эътибор қаратилмоқда [1, 2].

Бу объектлар ҳақиқатан ҳам бутун жаҳон мамлакатлари томонидан тан олинмоқда ва ҳозирги авлод олдида бу умумжаҳон қадриятларни сақлаш вазифаси турибди.

Афсуски, архитектура ёдгорликлари мураккаб ҳолатда турли савдо ва умумий овқатланиш объектлари қуршовида қолган, бунда ёдгорликларни муҳофаза қилиш зонаси ҳисобга олинмаган.

Бу муаммонинг асосий сабаби ташриф буюрувчиларни қабул қилиш ва транспорт учун тегишли бўлган зарурий шароитларга эга бўлмаган марказий бозорга келадиган аҳолининг ортиқча концентрасиясидир.

Машиналар турар жойининг йўқлиги ва ҳуқуқини ҳимояловчи хусусан, ДАН (Давлат автомобиль назорати) органлари томонидан назорат яхши йўлга қўйилмаганлиги туманнинг ҳамма жойларидан келадиган машиналарни ўтиш жойи бўйлаб қўйишга мажбур этади, бу эса энсиз кўринишга эга бўлган ўтиш жойни янада қисқартиради.

Иккинчи режавий (тархий) ташкил этилиш - саноат ҳудуди "Китоб" темир йўл станцияси базасида вужудга келган, бу зона ўтган йиллар ичида турли саноат объектлар, омборхоналар, базаларнинг бунёд этилиши эвазига анча ўсди, улар асосан бир икки қаватли бинолар сифатида режали асосда қурилган.

Учинчи режавий (тархий) ташкил этилиши - бу биринчи ва иккинчи режавий (тархий) ташкил этилиш орасида юзага келиб, ўтган асрнинг 50-80 йиллар шаҳарсозлик фаолиятининг натижаси бўлиб турли даврларни бирлаштиради.

Унда тегишли маданий-маиший хизмат кўрсатиш объектлари тўпламига мактаб, болалар боғчаларига эга бўлган кўп қаватли замонавий турар-жой микрараёнлари барпо этилди. Шаҳрисабз ҳудудида Давлат томонидан муҳофаза қилинадиган 16 та архитектура ёдгорлиги мавжуд. 1988 йилда ишлаб чиқилган Бош режа(тарх)ни амалга оширишнинг таҳлили.

Амалдаги Бош режа (тарх) 1988 йилда "Ўзшаҳарсозлик ИТИ" институти томонидан ишлаб чиқилган.

Аҳолининг ҳисобий сони аниқланган бўлиб, қуйида келтирилган:

Биринчи навбатда (1995 йил) - 75,0 минг киши;

Оралиқ муддатда (2000 йил) - 90,0 минг киши;

Ҳисобот муддатда (2015йил) - 120,0 минг киши;

2005 йил 1 январь ҳолатида аҳоли сони 90,36 минг кишини ташкил этди, яъни аҳоли сони оралиқ муддат бўйича ҳисобий сонга бироз етмади ва оралиқ муддатда бу кўрсаткич 87,8 минг кишини ташкил этди.

Амалдаги Бош режа (тарх) бўйича яшаш майдонининг меъёри 14 м² ни ташкил этди.

Қаршига шаҳарнинг маркази билан биргаликда Қарши, Косон, Касби, Нишон, Ғузур, Дехқонобод, Муборак, Миришкор туманлари киритилади.

Шаҳрисабзга эса шаҳарнинг маркази билан биргаликда Қамаш, Китоб, Шаҳрисабз, Чироқчи ва Яккабоғ туманлари ҳамда бешта шаҳар (Шаҳрисабз,

Қамаши, Китоб, Чироқчи, Яккабоғ шаҳарларини); иккита шаҳар типидаги посёлкалар (Мироқи, Эски Яккабоғ) ва юқорида номлари зикр этилган туманларда жойлашган 678 та қишлоқ аҳоли пунктлари киритилган.

Аҳоли пунктининг масштаб ва хусусиятини, аҳоли ҳисобмиқдорини инобатга олиб, келажақда Шаҳрисабз шаҳрини замонавий шаҳарсозлик талаблари, шаҳарларни лойиҳалашнинг қоида ва меъёрлари ҳисоби билан ўртача шаҳарсифатида кўриб чиқилади ва лойиҳаланади.

Бундан ташқари унинг атрофида ўқув объектлари жойлашган ва жойлаштириш мўлжалланади. Шаҳарнинг шарққа томон ривожланиш анъанасини ҳисобга олиб, лойиҳада марказ ривожини ўқини шу йўналишда давом эттириш белгиланмоқда. Шарқий йўналишда, шунингдек, турар жой ва умумшаҳар қурилиши резервлари кўзда тутилмоқда [3].

Шаҳар системасида, унинг муҳитида Чоршанбе, Мўминобод каби ирригация иншоотлари ва бошқа майда суғориш каналлари фаол қатнашади, улар базасида шаҳар аҳолисининг дам олиш жойлари яратилади.

Шуни таъкидлаш жоизки, лойиҳада Танхоздарё дарёси оқимини йўлга қўйиш ечимини белгиланади. Китоб шаҳри бош планида шу каби ечим Оқсударё дарёси бўйича ҳам қабул қилинади. Улар бўйлаб дамба сифатида хизмат қилувчи йўллар қурилади ва қирғоқлар яратиш мўлжалланапти. Суғориш ариқлари бўйида сувни муҳофазалаш зоналари яратилади.

Шаҳар ҳудудида кўплаб қабристонлар мавжуд, улар атрофида санитар – ҳимоя зоналарини яратиш талаб этилади. Лойиҳада бу қабристонларни ёпиш белгиланади ва бу зоналарни, уларда коммунал - **склад** объектларини, АЗС, СТО жойлаштириш учун фойдаланиш, кўкаламзорлаштириш, улардан қишлоқ хўжалигида фойдаланиш, масалан, мевали боғлар, узумзорлар яратиш таклиф этилади.

Шаҳрисабз шаҳри ҳудуди келажақда ўз таркибига регионал сув чиқариш иншоотларини киритишини инобатга олиб, қабристонларни ёпиш қарорини тезлаштириш ва экологик ҳолатни лозим даражада сақлаш бўйича чораларни кучайтириш зарур. Бунда шаҳарда кўкаламзор экинлар ривожига алоҳида аҳамият қаратиш зарур. Шаҳарда парклар, хиёбонлар, транспорт магистралларни кўкаламзорлаштиришни яратиш–иссиқ иқлимда одамларнинг яшашини яхшилади. Шаҳарда асосан, бир оилага 500 дан 600 квадрат метргача майдонли бир қаватли турар жой бинолари мўлжалланади. Майдон ҳудуди шаҳар меъёридан катта бўлган бирлашган қишлоқ посёлкаларида, лойиҳа бўйича бухудудларни зичлаш таклиф этилади.

Шунинг учун лойиҳада шу каби майдонлар билан икки қаватли хонадонларга эга турар жой бинолари ривожини таклиф этилади. Ноиқтисодий ва ноқулайлиги туфайли икки қаватли бинолар ривожини лойиҳада кўзда тутилмаган,

чунки иккинчи қаватда яшовчилар хонадонлари олдидаги майдончадан шахсий мақсадларда фойдаланиш имкониятидан маҳрумдирлар. Бунинг устига иккинчи қаватга сувни чиқариш муаммоси ҳам мавжуд. Буларнинг ҳаммаси лойиҳада ҳовлили, икки қаватга жойлаштирилган хонадонларга эга икки қаватли турар жой биноларини қўллашни тақозо қилади. Уйнинг бундай турини шаҳарнинг асосий магистраллари бўйида, уларни безатиш мақсадида жойлаштириш зарур.

Кўп қаватли турар жой бинолари (тўртқават) чекланган миқдорда қўлланган ва олтинчи тузилмада кам қаватли бинолар бузилган жойида шаҳар марказининг аҳамиятини таъкидлаш мақсадида кўп қаватли бинолар кўзда тутиляпти, улар асосан кичик оилалар учун мўлжалланган.

Ҳар бир турар жой тузилмаси (маҳалла, микрараён) аҳолига асосий ва даврий (вақти-вақти билан) хизмат кўрсатиш мажмуаси билан таъминланади. Ҳар бир тузилмада хизмат кўрсатиш меъёри ва унда яшайдиган аҳоли сонини инобатга олиб, мактаблар, болалар боғчалари, маҳалла гузарлари ва кичик хиёбон ёки паркларни яратиш кўзда тутилади.

Шаҳар муҳитида шаҳар меъморий – тарихий зонасига алоҳида аҳамият берилади. Лойиҳада, аввалги бош план билан мувофиқликда, унинг маркази орқали ўтадиган Ипак Йўли транспорт магистралини олиб ташлаш ва унинг негизида пиёдалар кўчасини яратиш кўзда тутилади. Бу зоналарда транспорт хизмати кўрсатиш бу ҳудудни айланиб ўтувчи магистраллар ёрдамида амалга оширилади, яъни бу зонага ўз периметри бўйлаб ўтадиган магистраллар орқали хизмат кўрсатилади ва улардан боши берк маршрутлар билан ҳудуд аҳолисига хизмат кўрсатиш амалга оширилади.

Бу зоналар ўз хизмати билан бутун тарихий мажмуани қамраб олувчи сайёҳлик комплексини яратиш мўлжалланади. Бу ҳудудда тарихий жойларни “Ўзшаҳарсозлик” институти тавсияларини инобатга олган ҳолда шарқ меъморчилиги ва яшаш муҳити руҳида ишлаб чиқиш мақсадида пиёда - транспорт системалари реконструкциясини ўтказиш зарур [4].

Сайёҳлик маршрутлари ўтадиган районларда тошли кўприклар яратиш ва турар жой бинолари деворларини бўяшда сарғиш қизил тусларни ишлатиш зарур. Қалъа деворини, кўтарма кўприкларни қалъа девори узунлиги бўйлаб чўзилган ҳандак ости стилизасияланган сув ҳавзасини тиклаш бўйича, ёдгорликлар атрофида муҳофаза зоналарини яратиш бўйича ишларни давом эттириш, шунингдек улар атрофида кўкаламзорлаштириш ва ободонлаштириш бўйича ишларни амалга ошириш зарур.

Хулоса қилиб айтганда, кўҳна Кеш – Шаҳрисабз ўзининг тарихий-меъморий ёдгорликлари, инфраструктура объектлари, сўлим табиати билан доимо барчани ўзига жалб этиб келган. Бундай кенг имкониятлардан унумли фойдаланган ҳолда

худуднинг туристик салоҳиятини янада ошириш бугунги куннинг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Шаҳрисабз 2700. Минг йиллар мероси. – Тошкент: “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти, 2002.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 20 февралдаги “Қашқадарё вилоятининг Шаҳрисабз шаҳрида объектларни қуриш ва реконструкция қилишга доир комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги Қарори. www.lex.uz
3. Қадимги Кеш-Шаҳрисабз тарихидан лавҳалар. – Тошкент: Шарқ, 1998.
4. www.gazeta.uz